

DAIVA BANIULIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos ediktų kolekcija

Anotacija. Straipsnyje apžvelgiama Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugoma ediktų kolekcija (1 345 fizinių vienetų (771 pavadinimas)), trumpai apibūdinama jos atsiradimo Bibliotekoje istorija, aptariamos jos ypatybės turinio, kalbos ir chronologijos atžvilgiu.

Esminiai žodžiai: ediktai; įsakai; Prūsija; Prūsijos lietuviai; seniausias lietuviškas ediktas.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, Smulkiosios spaudos fonde, saugoma daugiau nei 105 tūkstančiai spausdintų dokumentų – atsišaukimų, valdžios institucijų įsakymų ir potvarkių, skelbimų, renginių afišų, programų, įvairios religinės, politinės, reklaminės ir kt. smulkios spaudos. Atskirą dalį šiame labai margame rinkinyje sudaro XVI–XX a. pr. spausdintų ediktų kolekcija – Prūsijos valdžios įsakų rinkinys. Šio rinkinio atsiradimas Vrublevskių bibliotekoje turi savo įdomią istoriją, kuri jau ne kartą buvo skelbta [1; 2; 4; 6]. Apie pokario (po Antrojo pasaulinio karo) metais Lietuvos mokslų akademijos organizuotas išvykas į Karaliaučiaus kraštą ir jų metu surastus ir parsivežtus rankraščius bei spaudinius rašė tų išvykų dalyviai: Povilas Pakarklis, Juozas Jurginis, Andrius Bulota. 1945 m. lapkričio 21 d. *Tiesoje* paskelbtame straipsnyje P. Pakarklis pranešė suradęs ir parvežęs apie 30 bibliografų neregistruotų Prūsijos valdovų įsakų lietuvių kalba, išleistų XVI–XVIII amžiuose [6]. Vėlesnėse publikacijose ekspedicijų dalyviai detaliau aprašė dokumentų paieškos rezultatus. Bene išsamiausias – J. Jurginio straipsnis „Karaliaučiaus lituanikos likimas“ literatūriniame žurnale *Pergalė* [2]. Taigi šių ekspedicijų dėka LMA Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fondai pagausėjo 1 345 dokumentų egzemplioriais (771 pavadinimu), kurių bibliografiniai aprašai, pažymėti dalyko žyma „ediktai“, šiandien paskelbti internetiniame Bibliotekos kataloge.

Žodis „ediktas“ kilęs iš lotynų kalbos žodžio *edictum* ir reiškia įsakymą, skelbimą. Tarptautinių žodžių žodyne [8] nurodomos dvi jo reikšmės: 1. Senovės Romos magistrato (pretoriaus, konsulo), provincijos gubernatoriaus normatyvinis aktas, skelbiamas pradedant eiti pareigas ir galiojantis per visą jo kadenciją kaip veiklos programa; 2. Karaliaus, imperatoriaus normatyvinis aktas. Čia apžvelgiamoje kolekcijoje ediktą galėtume apibrėžti kaip monarcho normatyvinį aktą, privalomą visiems pavaldiniams ar kuriam nors jų sluoksniui. Dažniausiai tai nedidelės apimties (1–2 lapų, kartais daugiau) spaudinys. XVI–XVIII amžiuje jie buvo skelbiami gyventojams miestų aikštėse ir bažnyčiose. Kadangi Prūsijos karalystės valdininkai ir kunigai, dirbę lietuvių gyvenamose teritorijose, dažniausiai nemokėjo vietinių gyventojų kalbos, tai daugelis svarbių

karaliaus įsakų buvo verčiami į lietuvių kalbą. Į lietuvių kalbą išversti kasdienį gyvenimą reguliuojantys įsakai padėjo lietuvių kalbos nemokantiems prūsų administracijos valdininkams perduoti lietuviškajai Karalystės daliai tvarkos ir įstatymų reikalavimus. Visi Bibliotekoje saugomi ediktai – pasaulietinio turinio, juose gausu ūkinių, teisinių ir buitinių sąvokų bei posakių, jie yra puikūs santvarkos ir to meto aktualijų liudininkai. Šių laikų mokslininkams lietuvių kalba spausdinti ediktai yra labai svarbus šaltinis lietuvių kalbai ir istorijai pažinti.

Iš visų ediktų kolekcijoje saugomų dokumentų lietuvių kalba spausdinti 94, lenkų kalba – 114, rusų kalba – 2, o vokiečių kalba daugiausia – 564. Kai kurie jų spausdinti lygiagrečiai dviem ar trimis kalbomis. Remiantis Lietuvos nacionalinės bibliografijos duomenimis, 61 iš turimų lietuvių kalba spausdintų ediktų yra unikalūs arba labai reti ir saugomi tik LMA Vrublevskių bibliotekoje [5, 91]. Seniausias lietuviškas ediktas – 1589 m. Karaliaučiuje, Georgo Osterbergerio spaustuvėje, išleistas Prūsijos kunigaikščio Georgo Friedricho (1539–1603) įsakas, draudžias „škotams prekiauti pabučiais ir pakiemiais“ (E-675). Tai vienintelis LMAVB esantis lietuviškas ediktas, išleistas XVI a. Iš XVII a. saugomi du lietuviški spausdinti ediktai. Vienas – 1639 m. Karaliaučiuje išleistas Vladislovo IV (1595–1648) pasirašytas įsakas dėl draudimo Abiejų Tautų Respublikos valdiniams medžioti Prūsijos giriose (E-676). Antras – to paties Vladislovo IV įsakas, raginąs ATR valdinius nesiveržti į Prūsiją, netraukti jos valdinių į Lietuvos žemės teismus ir grąžinti pabėgusius valstiečius, išleistas Karaliaučiuje 1641 m. (E-677).

XVIII amžiuje išleistų (nuo 1722 iki 1800 m.) įsakų lietuvių kalba yra 71 dokumentas. Tik vienas jų spausdintas Gumbinėje, visi kiti – Karaliaučiuje. Dauguma jų pasirašyti trijų tuomet Prūsiją valdžiusių karalių – Friedricho Wilhelmo I (1688–1740), Friedricho Wilhelmo II (1744–1797) ir Friedricho Wilhelmo III (1770–1840), – išskyrus Prūsijos kariuomenės vado Levaldto 1757 m. atsisaukimą į gyventojus, raginantį neklausyti Rusijos carienės kvietimo keltis gyventi į Rusiją (E-709), bei Rusijos generolo T. Vojeikovo 1762 m. įsaką dėl Prūsijos gyventojų atleidimo nuo ištikimybės priesaikos Rusijai (E-711). Dar keletas ediktų (E-724, E-736, E-733, E-743, E-746, E-748) pasirašyti karaliaus kanceliarijos ir valdžios įstaigų, Tepliaivos elgetyno direkcijos (E-732). Lietuviškuosius ediktus spausdino Karaliaučiaus Friedricho Reusnerio spaustuvė (1639–1722), o vėliau – karališkoji Hartungo spaustuvė (1745–1934).

XIX amžiui atstovauja 19 lietuvių kalba išspausdintų įsakų, kurių 11 leisti Gumbinėje, 7 – Karaliaučiuje, o vienas – Vroclave. Jie apima laikotarpį nuo 1803 iki 1831 m. ir pasirašyti Friedricho Wilhelmo III arba karališkųjų valdžios įstaigų bei vienas, išleistas 1831 metais, pasirašytas daktaro B. Fausto, – apie gyvulių ligas ir jų gydymą (E-764). Tarp jų neabejotinai svarbus unikalus Gumbinėje dviem kalbomis – vokiečių ir lietuvių – išspausdintas įsakas apie baudžiamos panaikinimą 1807 m. (E-753).

XX amžiui atstovauja vienintelis ediktas – Klaipėdoje 1908 m. vokiečių ir lietuvių kalbomis išleistas rinkiminis-agitacinis kreipimasis į rinkėjus, raginantis balsuoti už ponus Gaigalaitį (t. y. Vilių Gaigalaitį; 1870–1945) ir F. Schwabachą (E-248).

Vis dėlto didžiąją ediktų fondo dalį sudaro vokiečių kalba spausdinti Prūsų karalystės valdžios įsakai. Tarp jų yra keletas, kurie ne visai tinka būti vadinami ediktais¹. XVI amžiuje leistų yra 22 dokumentai – jie visi spausdinti Karaliaučiuje. XVII amžiaus ediktų yra 54 – jie skelbti ne tik Karaliaučiuje, bet ir Kelne, Potsdame, Varšuvoje. Daugiausia ediktų vokiečių kalba yra iš XVIII amžiaus – 430. Dauguma jų išleisti Karaliaučiuje, taip pat Marienverderyje, Balstogėje, Berlyne, Vroclave, Poznanėje, Elbinge, Kvidzyne, Magdeburge, Sankt Peterburge. XIX amžiui atstovauja 109 ediktai, spausdinti įvairiuose Prūsijos karalystės miestuose. Tarp vokiškų ediktų yra nemažai dokumentų, kuriuose minimi Lietuvai reikšmingi įvykiai: karaliaus Vladislovo IV

1 Pavyzdžiui, malda (E-627), ištrauka iš teismo tardymo (E-578) ir pan.

1635 m. įsakas ruošti karui prieš Švediją (E-640); taikos sutartis tarp Lenkijos ir Švedijos 1636 m. (E-565); Žygimanto Augusto (1520–1572) vainikavimo Lenkijos karaliumi įpėdiniu 1530 m. faktas (E-624) ir kiti.

Tarp užregistruotų 114 ediktų lenkų kalba yra įsakų, nesusijusių su Prūsijos karalyste. Tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos dokumentai lenkų ir lotynų kalbomis. Štai vienintelė XVI a. (1572 m.) lenkų kalba parašyta Žygimanto Augusto privilegija apie bajorų teises LDK (E-549). Iš XVII amžiuje lenkų kalba leistų ediktų saugomi tik 3 dokumentai, ir jie visi atspindi LDK istoriją (E-566, E-513, E-508). Dar daugiau jų yra iš XVIII ir XIX amžių. Vis dėlto didžiąją ediktų fondo dalį sudaro Prūsijos valdžios įsakai.

Pažymėtina, kad, be aptartų Retų spaudinių skyriaus ediktų fonde-kolekcijoje esančių įsakų, kai kurių jų dubletai saugomi ir Bibliotekos Rankraščių skyriaus bylose. Be to, pastaraisiais metais nustatyta prie ediktų priskirtinų dar apie 20 spaudinių iš memorialinio akademiko Konstantino Jablonskio (1892–1960) fondo.

LMAVB Retų spaudinių skyriuje saugoma ediktų kolekcija puikiai iliustruoja valstybinio ir buitinio-ūkinio gyvenimo reiškinius ir yra nepakeičiamas šaltinis lietuvių kalbos tyrėjams bei istorijos mėgėjams.

Visa kolekcija šifru E-* aprašyta internetiniame Bibliotekos kataloge ir yra prieinama visuomenei.

LITERATŪRA

1. BULOTA, Andrius. Ten, kur buvo surastas „Metų“ rankraštis. *Literatūra ir menas*, 1964, rugpj. 8, nr. 32, p. 2–3. ISSN 0233-3260.
2. JURGINIS, Juozas. Karaliaučiaus lituanikos likimas. *Pergalė*, 1978, nr. 2, p. 144–151. ISSN 1822-7228.
3. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka: paveldas ir raida, 1557–2007*: bibliografijos rodyklė. Sudarė Elena Stasiukaitienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 2009. 426 p. ISBN 978-9986-08-047-3.
4. MARCINKEVIČIUS, Juozas. Lituanikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 184–194. ISSN 0204-2061.
5. NARBUTIENĖ, Daiva. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus unikumai. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2009, [t.] 2005/2006, p. 89–99. ISSN 1648-9772.
6. PAKARKKLIS, Povilas. Senoviniai Prūsijos įstatymai lietuvių kalba. *Tiesa*, 1945, lapkr. 21, p. 4.
7. *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*. Sudarė P. Pakarklis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960. 664 p.
8. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 125.

DAIVA BANIULIENĖ

A collection of edicts in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences*Summary*

The article offers an overview of a collection of 16th–20th-century printed edicts issued by the Prussian authorities and kept in the Rare Book Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. We touch upon the history behind the collection's arrival to the Library, which goes back to expeditions sent by the Lithuanian Academy of Sciences to the Kaliningrad region with the purpose to collect books and other documents from the ruins of destroyed libraries and estates and bring them to Lithuania. The article discusses specific features of the collections from the aspect of content, language and chronology. All the edicts in the collection (1345 items, 771 title) are of secular content, they contain numerous economic, legal and domestic concepts and sayings, and are an excellent testimony to the social system and everyday life of those times. A majority of these publications are in German (564 titles), some are in Lithuanian (94 titles), Polish (114 titles) and Russian (2 titles). Some of them contain parallel text in two or three languages. The oldest Lithuanian-language edict (E-675) is the one issued by Georg Friedrich (1539–1603), the Duke of Prussia and printed in 1589 in the printing house of Georg Osterberger (Königsberg). It is worthy of note that 63 of the Lithuanian-language edicts are unique or at least very rare, they may be found only in the holdings of the Wroblewski Library. The entire collection is registered in the Library's electronic catalogue under the call number E-* and accessible to the readers.

Keywords: edicts; Prussia; Lithuanians of Prussia; the oldest Lithuanian-language edict.

*Įteikta 2019 m. lapkritį,
patikslinta ir papildyta 2020 m. spalį*